

The article deals with various approaches to the text typology under which texts can be classified into two main groups according to intralinguistic and extralinguistic factors underlying them. Three basic approaches to writing (product, process and social approaches) were described and generalized. The leading role of the process approach was specified.

Олена Павленко

АФОРИЗМИ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ІГОРЯ КАЧУРОВСЬКОГО: ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

У статті аналізуються особливості відтворення афористичних форм роману І. Качуровського «Шлях невідомого» в перекладі Ю. Ткача, розглядаються використані перекладачем їх жанрово-стильові різновиди. Особлива увага приділяється компаративному вивченню перекладу афоризмів української та англійської мов.

Вивчення художнього перекладу як складного міжлітературного феномену упродовж останнього часу активізується в Україні. Показово, що увага до перекладної літератури у якості чинника літературних взаємозв'язків зосереджується на її осмисленні в компаративному дискурсі. Такий підхід спрямований на те, щоб принципово увиразнити уявлення про процес розвитку української перекладазнавчої думки, збагатити національну літературу й культуру новими образами, жанрами, стилістичними прийомами й поняттями. Висвітленню й переосмисленню цієї проблеми присвячено ряд ґрунтовних наукових праць (Р. Громя'к, Л. Коломієць, Корунець І. В., М. Лановик, Т. Левицька та ін.). Розгляд компаративного дискурсу перекладу, що передбачає обговорення, почасти полеміку навколо перекладацьких питань, відкриває нові перспективи для вивчення його загального контексту. Насамперед це виявляється в зверненні інтерпретатора до всіх скарбів рідної мови, розкритті її потенційних можливостей, поповненні екзотизмами, афоризмами, крилатими висловлюваннями.

Метою нашої розвідки є вивчення особливостей відтворення афористичних форм роману І. Качуровського «Шлях невідомого» в перекладі Ю. Ткача.

Широка перекладацька програма перекладача здійснює вибір творів за принципом причетності до високомистецької світової класики (В. Шекспір, В. Яворівський, В. Шевчук): «Скажи мені, чиї твори ти перекладаєш і поширюєш, і я скажу тобі, хто ти», - саме так перефразував давній афоризм В. Коптілов.

Поява авторизованого перекладу роману «Шлях невідомого» англійською, виконаного Ю. Ткачем, проклала шлях до усвідомлення ролі перекладу у розвитку мови, ідейно-тематичному та жанрово-стильовому збагаченні літератури, служила підставою для зацікавлень українською літературою з боку англomовних реципієнтів. Отже, перспективним є виявлення рівня адекватності перекладу афоризмів крізь призму їх змістового й мовного оформлення.

Враховуючи специфіку творчої манери письменника, наголосимо на висловленій свого часу Павлом Загребельним думці про те, що «проза повинна бути сконцентрована до цільності отої зоряної речовини далеких галактик, де публічний сантиметр має вагу не кілограмів, а цілих тонн! Нічого зайвого, нічого не додаси, нічого не віднімеш. Не просунеш голки. Висловлюючись мовою останніх технічних досягнень: навіть лазерний промінь не проникне в цю цільність [2, с.227]».

Про багатство мовної палітри І. Качуровського свідчить той факт, що письменник володіє рідкісним вмінням знаходити приховані художні потенції у звичайних словах, так будувати текст, що його естетичні якості не лежать на поверхні і не подаються у вигідному освітленні, а навпаки ніби приховуються, відступають у глибину контексту, від чого стають ще

більш вагомими, місткішими й глибшими. Тому читач сприймає красу художньої прози І. Качуровського в основному інтуїтивно, неосмислено. Слушною з цього приводу є думка П. Сороки про те, що «проза Ігоря Качуровського має свої ритмічні й мелодійні особливості, свою неповторну установку на внутрішню міжрядкову музику, механізм якої розгадати, по суті, неможливо, його можна відчутти лише інтуїтивно, на позавербальному рівні [9, с.121]».

Роман щедро насичений афористичними формами у всіх існуючих різновидах (прислів'я та приказки, філософські сентенції, узагальнення тощо): «Тут Расія погібаєт, а ані в кукли іграються!»⁶. Перекладач за фахом Лідія Качуровська пропонує варіант, який є напівіронічний («Dear mother Russia is going straight to hell...»), з метою уникнення буквалізму, який С.Ковганюк засуджував як формалізм, коли «читач у перекладі часто бачить не те, що сказав автор [2, с.163]». Але Ю. Ткач вирішив прибїгти до буквального перекладу, що в даному випадку більш виразніше передає інтенцію автора – «Russia is going to ruin and they are playing at dolls [17]».

Багатогранність іронічності І. Качуровського, яку адекватно передав Ю.Ткач, інколи викликає у читача веселу усмішку, інколи змушує його замислитися: «Вождя з мене не вийшло. І ніколи не вийде, бо єдиний, кого мені в своєму житті трапилося вести за собою, був я сам» [40] – «I didn't become a leader. And I'll never make a leader because the only person I'd be able to lead would be myself» [42].

Звернення письменника до елементів афористичної мови дозволяє утримати читацький інтерес на високому рівні. Вони органічно вкраплені у певний контекст і не живуть поза ним, але разом з тим мають і певну

⁶ Усі цитати з роману І. Качуровського "Шлях невідомого" подаємо за цим виданням, зазначаючи у дужках сторінку. Це ж стосується цитованого перекладу.

самостійну цінність. Як слушно зауважив П. Сорока: «Цілі абзаци носять у І. Качуровського афористичний характер, що не слово – то знахідка, що не речення – то максима... Ці філігранно відточені контексти справді мають заряд вибухової сили і краси... Частина сентенцій І. Качуровського базується на життєвих явищах, сповнених незвичайними ситуаціями, парадоксами і небуденними колізіями. Більшість з них це цікавий мікросвіт, який відтворює ту чи іншу грань іронічно-інтелектуальної гри [9, с.100 – 101, 102]».

У перекладі Ю.Ткача ці афоризми відтворені адекватно навіть за їх жанровими ознаками (філософські роздуми, афоризми-новели, іронічні узагальнення тощо): «Але ж, панове, найнерозумніше – звірятися на свій розум [35]» – «However it is often unwise to trust one's own judgement [34]. «Як легко коритись чужій волі. Як тяжко підкорити своїй волі інших і повести їх за собою [44]» – «How easy it is to submit to another person's will! Yet how difficult it is to lead others and make them obey! [41]. «Істина ніколи не буває з усіма, майже ніколи – з більшістю, дуже рідко вона з меншістю, трохи частіше вона з окремими людьми, а найчастіше – ні з ким [47]» – «Truth is never with everyone, almost never with the majority, very rarely with the minority, a little more often with single people, but almost often with no one» [45]. «Сильну волю має той, хто усміхається своїм стражданням» [76] – «A strong-willed person smiles at his own sufferings» [69]. «Війна – це історична закономірність» [54] – «War is a historical regularity» [51]. «Мовчання дуже рідко буває знаком згоди. Найчастіше це протест, що його бояться висловити вголос» [58] – «Silence is rarely a sign of agreement. More often it is a protest people are afraid to voice» [53]. «Психологія оточення має силу впливати і на мене» [60] – «The psychology of surroundings has the power to influence me» [56]. «Один із найкращих

засобів заспокоїтися, приглушити голос сумління – це якнайсильніше обвинувачувати самого себе, дати сумлінню кричати, що воно знає і як воно хоче» [77] – «The best way to calm down, to allay the voice of conscience is to blame yourself vehemently, to let your conscience blast away with all its might and fury» [70]. «Найганебніше виправдовування – це казати: «Якби цього вчинку не зробив я, його зробив би хтось інший» [77] – «The most shameful excuse was to say: If I don't do it, someone else will» [70]. «Слабі духом завжди розраховують на краще, вони робляться оптимістами тому, що в них не вистачає сили визнати жахливу правду» [79] – «Weak-spirited people always hope for the best. They become optimists because they haven't the strength to acknowledge the ghastly truth» [78]. «Камінням лягають на нашу душу неказані слова і недоконані вчинки» [92] – «Unsaid words and unfinished actions fall like boulders on one's conscience» [82]. «Коли в чеканні майбутнього перераховуєш усі можливі його варіанти, то в дійсності стріне тебе варіант неврахований і непередбачений» [108] – «When one anticipates the future and thinks about all the possible alternatives, then in reality one will be faced with an unconsidered or unexpected outcome» [95]. «Одчайдушне зухвальство, панове, це, безумовно, найкращий засіб проти всякої небезпеки» [10] – «Desperate insolence is absolutely the best counter to any danger» [11].

Нерідко автор використовує також гру слів, але уникає, як це відстежуємо у модерністів, вишуканої ускладненості, барокової алегоричності. Разом з тим письменник звертається до філософської антитези з присутністю іронії, різноманітної за своїм діапазоном: від ледь помітної насмішкватості до відверто ущипливого сарказму. Але ця іронія завжди насичена цікавими життєвими спостереженнями, і перекладачеві не завжди вдається тонко це відчутти та відтворити у перекладі через втрату

слів і словосполучень (трансформація вилучення): «Програли війну. Правда дехто, всупереч законам евфемії, замінив у слові «програли» букву «г» на іншу» [5]. – «We've lost the war» [7]. «Велика радість... Може, тільки тому вона і глибока, що в ній завжди є домішка суму» [155] – «Perhaps great joy is so intense only because it has a trace of sadness» [134]. «Моє вміння передбачати події урвалося з хвилиною приходу власників мого життя і смерті» [36] – «My ability to anticipate events vanished with the arrival of the new masters of my life and my death» [35]. «Люди, наскільки я їх знаю, більше за все бояться непослуху. Страх кари за непослух є для них сильнішим від страху смерті» [20] – «People, as far as I know them, fear disobedience above everything. The fear of punishment for disobedience is greater than the fear of death» [21]. «Те, що недобре почалося, має погано скінчитись» [13] – «Bad beginnings end badly» [15]. «Потім я поклав у порожню валізу повну пляшку.» – «Then, placing a full bottle in my empty suitcase» [8]. «... не знаю чому і як, лише знаю, що радість ніколи не з'являється безпосередньо після глибокого страждання» [23] – «I don't know the ways and wherefores, I only know that joy never comes immediately after intense suffering» [23]. «Ніколи, панове, людина не буває таким боягузом, як після героїчного вчинку: тоді вона дозволяє собі право на страх» [26] – «People are never so cowardly as after heroic act. Then they allow themselves the luxury of fear» [26]. «Адже взагалі правдоподібність будь-якого твердження залежить від двох чинників – авторитетності того, хто твердження висловив, і від нашого бажання, щоб воно було правдою» [12] – «After all, the possibility of any statement depends on two factors: the authority of the person making the statement, and our desire that it be true» [13].

Афоризми І. Качуровського характеризуються оригінальністю, самобутністю, тонким глибинним змістом. У них міститься вагомий досвід

людини з численним життєвим багажем, уміння спостерігати і робити цікаві узагальнення, прослідковувати подібне, виділяти із ординарного неординарне, із буденного щось святкове, небуденне. Завдяки вдалому перекладу іншомовний читач теж має доходити такого ж висновку.

Отже, відтворення афоризмів у перекладі загалом відповідає відтворенню їх в оригіналі. У деяких випадках спостерігаємо навіть більш глибоке, емоційне їх значення: словосполучення «право на страх» в англomовній інтерпретації передано не як «right («право») to fear», а як «luxury («розкіш») of fear», «лягають камінням» – не як «fall like stones («каміння»)», а як «fall like boulders («валуни»)».

Більшість афоризмів роману, звичайно, треба розглядати за контекстом, бо «вирвані із загальної структури твору, вони втрачають свою гостроту, подвійне навантаження і глибинний зміст. І лише у контексті вони засвічуються усіма своїми барвами, відгранюють усіма сторонами» [9, с.103].

Ще однією особливістю афористики І. Качуровського є те, що інколи у романі філософські сентенції переростають у розлогі узагальнення, що також можна спостерігати й у перекладі: «Є люди, що на них не діє страх певної категорії. Людина, що пихкаючи люлькою, байдуже дивиться на падаючі бомби, не зважається в горах наблизитись до краю провалля, линвоходець, що спокійно проходить над безоднями, жахається павуків або жаб, а полководець, що не боїться ні бомб, ні безодень, ні павуків, – тремтить перед власною жінкою» [30]. – «There are people though on whom fear of a certain category has no effect. A person who puffs on a pipe and looks indifferently at falling bombs will not dare to approach the edge of a cliff. A tightrope walker who calmly crosses over chasms, has a morbid fear of spiders or frogs, and a general who is afraid of neither bombs, nor sheer drops, nor

spiders – trembles before his own wife» [29]. «Людина тепер є ніщо інше, як найдрібніша математична величина, одна двомільярдна частка того цілого, що зветься людством. Індивідуальність, як така, тепер не існує. Живемо в епоху функційного автоматизму. Ніщо вже не залежить від особистості. Тебе женуть воювати – і ти воюєш, беруть у полон – і ти гинеш від голоду й холоду. Ти гинеш, і ні на кому нема за це відповідальності, так само, як не відповідаєш ти за тих, кого забив на війні. Ти автоматично виконуєш лише певну, зовсім незалежну від твоєї волі функцію. Якщо ти з якихось причин виявився нездатним цю функцію виконати, тебе заміняють іншим, як зламаний гвинтик у машині, і ніщо від цього не міняється. І єдина втіха, що колись хто покладе квіти на могилу незнайомого воїна...» [53] – «Now man is nothing more than the tiniest mathematical quantity, a two – billionth part of the whole called mankind. Individuality as such no longer exists. We are living in the age of functional automatism. Nothing depends on the individual any longer. People are led off to fight and they fight. They are taken prisoner, and they die from hunger and cold. They die and nobody is responsible for their deaths, just as you are not responsible for the people you kill in war. You automatically execute only a certain function, completely divorced from your will. It for some reason you are incapable of performing this function, you will be replaced by another person, like a broken cog in a machine. The only consolation is that someone will one day place flowers on the grave of the unknown soldier...» [49-50].

Життєва спостережливість головного героя роману теж набрала рідкісної сталої особливості виражатися у стислих та легких для запам'ятовування афористичних рядках: «Звір, якого впіймали і посадили в клітку, шалено кидається і гризе залізо ґрат, аж поки не вирветься на волю або цілковито не знесиліє. Людина в таких випадках залишається

назовні спокійною, тільки подібно до впійманого звіря кидається її думка» [44]. – «An animal captured and caged throws itself violently at the iron bars of its cage and chews until it can break free or falls exhausted. People in similar circumstances remain outwardly calm, but their thought pounce madly in all directions like caged beasts» [46]. «Ви помітили, що гармонійні подружжя найчастіше трапляються, коли жінка набагато старша від чоловіка? Може, тому, що тоді в її ставленні до нього є щось материнське?..» [128] – «Have you noticed that harmonious marriages most often occur where the woman is much older than the man? Maybe then there is something motherly in her attitude towards the man?» [112].

Отже зазначимо, що Ю.Ткачеві з великою майстерністю вдалося передати всю специфіку афористичного письма І.Качуровського від «легкобризної» до «трагічної іронії», даючи можливість англomовному читачеві зрозуміти красу людського мислення, повніше осягнути життєві істини. Влучність і точність висловлювань, збережені у перекладі, викликають у читача бажання заперечити, збуджують його почуття, відкривають простір для пронизливого, глибинного мислення. Здійснена у цій статті спроба компаративного аналізу перекладу афоризмів української та англійської мов засвідчує, що розроблені сучасним перекладознавством моделі інтерпретацій художніх текстів спроможні розшифрувати арсенал перекладацьких стратегій та сприяють більш глибокому осягненню смислових нюансів та художньої специфіки літературних творів. Тож вельми цікавим та перспективним видається подальше проведення комплексних компаративних перекладознавчих досліджень на більш широкій текстовій базі, що забезпечить не тільки вдосконалення науково-методичного арсеналу перекладознавства, а й вироблення нових засобів та прийомів художнього прозового перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гром'як Р. Давнє і сучасне: Вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль: ЛІЛЕЯ, 1997. – 272 с.
2. Загребельний, Павло. Роздуми на іменини // Про Олеся Гончара. – К.: Радянський письменник, 1968. – С.224-245.
3. Качуровський, Ігор. Шлях невідомого. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1956. – 155с.
4. Ковганюк С. Про буквализм у перекладі // Вітчизна. – 1954. - №7. – С.156-173
5. Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 522 с.
6. Корунець І.В. Переклад поетичної трагедії на рівні його аналізу // Теорія і практика перекладу. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – Вип.3. – К.: Вища школа, 1980. – С. 19-29.
7. Лановик М.Б. Функціонування художнього образу в різномовних дискурсах. – Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 144 с.
8. Левицкая Т.Р., Фитерман А.М. Теория и практика перевода с английского языка на русский. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1963. – 264с.
9. Сорока, Петро. Психологічна проза Ігоря Качуровського. – Тернопіль: Тайп, 1998. – 132 с.
10. Kaczurowsky, Igor. Because Deserters are Immortal. Translated from the Ukrainian by Yuri Tkach. – Bayda Books, 1979. – 144 p.

SUMMARY

The author in the article analyses specific features of aphorism translation in I. Kaczurowsky's novel «Because Deserters are Immortal» interpreted by Yuri Tkach, studies aphorisms according to genre and style peculiarities. Special attention is focused on the comparative analyses of aphorisms in Ukrainian and English.

Тетяна Семашко

ЗНАКОВА ПРИРОДА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Сучасна мовознавча наука розглядає фразеологічні одиниці як знаки вторинної непрямой номінації, що дозволяє децю по-іншому тлумачити семіотичну природу сталих сполучень слів, визначати критерії їх виділення, встановлювати межі фразеологічної системи.

У сучасній фразеології сталі сполучення слів традиційно розглядаються в семіотичному аспекті як знаки вторинної непрямой номінації, фенотипи яких ґрунтуються на генотипах відповідних синтаксичних конструкцій, переосмислених у процесі фразеологізації. Дослідники проектують звороти на вільні синтаксичні сполучення й ідентифікують значення сталих сполучень шляхом їхнього зіставлення з ними (вільними синтаксичними корелятами-омонімами) [8, с. 641].

На сьогодні визріли ідеї, які вийшли за межі пошуків синтаксичного співвіднесення сталих сполучень слів із вільними синтаксичними словосполученнями. Але при цьому дискусійними залишаються питання щодо меж фразеологічної системи, семіотичної природи фразеологічних одиниць (ФО) та критеріїв їх виділення.

Науковці головним критерієм виділення ФО називають: семантичну цілісність фразеологізму (В. В. Виноградов, Г. М. Удовиченко); серед інших виділяють: відтворюваність (М. Ф. Алефіренко, С. Г. Гаврін, Ф. П. Медведєв, Л. Г. Скрипник); стійкість (В. П. Жуков, Л. І. Ройзензон, Л. А. Юрчук); еквівалентність слову